

ISSN
ISSN 2992-9229

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

Xalqaro ilmiy jurnal

2024 №2
(4)

Samarqand-2024

ISSN 2992-9229

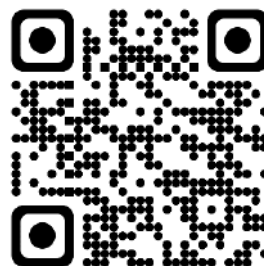
TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

XALQARO ILMIY JURNALI

“TURKOLOGICAL RESEARCH” INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
ULUSLARARASI “TÜRKOLÖJİ ARAŞTIRMALARI” DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Jurnal rasmiy sayti: <https://turkologiya.samdu.uz/>

SAMARQAND – 2024

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL “TURKOLOGICAL RESEARCH”
ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Bosh muharrir:

Juliboy ELTAZAROV
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Roxila RUZMANOVA
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Rustam XALMURADOV – t.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti rektori (O‘zbekiston);

Hakim XUSHVAQTOV – f.m.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar
bo‘yicha prorektori (O‘zbekiston);

Akmal AHATOV – t.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti xalqaro hamkorlik bo‘yicha
prorektori (O‘zbekiston);

Muslihiddin MUHIDDINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Ibodulla MIRZAYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Shuhrat SIROJIDDINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Suyun KARIMOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Murodqosim ABDIYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Azamat PARDAYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Musa YULDASHEV – f.f.n., professor
(O‘zbekiston);

Dilfuza DJURAKULOVA – t.f.n., professor
(O‘zbekiston);

Aftondil ERKINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Qosimjon SODIQOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Hamidulla DADABOYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Hotam UMUROV – f.f.d., professor (O‘zbekiston);

Mardon BOLTAYEV – dotsent (O‘zbekiston);

Ali AKAR – f.f.d., professor (Turkiya);

Abduselam ARVAS – f.f.d., professor (Turkiya);

Funda TOPRAK – f.f.d., professor (Turkiya);

Musa Shamil YUKSEL – f.f.d., professor (Turkiya);

Temur KOJAO‘G‘LI – f.f.d., professor (AQSH);

Hayrunnisa ALAN – f.f.d., professor (Turkiya);

Varis CHAKAN – f.f.d., professor (Turkiya);

Almaz ULVI – f.f.d., professor (Ozarbayjon);

Emrah YILMAZ – Phd, dotsent (Turkiya);

Foziljon SHUKUROV – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Dilshod XURSANOV – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Shahnoza XUSHMURODOVA – Phd, dotsent
(O‘zbekiston);

Dinara ISLAMOVA – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Feruza JUMANIYAZOVA – Phd, dotsent
(O‘zbekiston);

Feruza Manukyan – Phd (O‘zbekiston);

Mas’ul muharrir: **PhD Zokir BAYNAZAROV**
(O‘zbekiston);

Texnik xodim: **Raxmatulla SHOKIROV**
(O‘zbekiston).

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL RESEARCH”

ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Главный редактор:

Жулибой ЭЛТАЗАРОВ
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

Рохила РУЗМАНОВА
к.ф.н., доцент (Узбекистан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рустам ХАЛМУРАДОВ – д.т.н., профессор,
ректор Самаркандского государственного
университета имени Ш.Рашидова
(Узбекистан);

Хаким ХУШВАКТОВ – д.ф.м.н., профессор,
проректор по научной работе и инновациям
Самаркандского государственного
университета имени Ш.Рашидова
(Узбекистан);

Акмал АХАТОВ – д.т.н., профессор,
проректор по международному
сотрудничеству Самаркандского
государственного университета имени
Ш.Рашидова (Узбекистан);

Муслихиддин МУХИДДИНОВ – д.ф.н.,
профессор (Узбекистан);

Ибодуллал МИРЗАЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ – д.ф.н.,
профессор (Узбекистан);

Суюн КАРИМОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Муродкасым АБДИЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Азамат ПАРДАЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Муса ЮЛДАШЕВ – к.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Дилфуза ДЖУРАКУЛОВА – к.и.н., доцент
(Узбекистан);

Афтондил ЭРКИНОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Касимжон СОДИКОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Хамидулла ДАДАБОЕВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Хотам УМУРОВ – д.ф.н., профессор
(Узбекистан);

Мардон БОЛТАЕВ – доцент (Узбекистан);

Али АКАР – д.ф.н., профессор (Турция);

Абдуселам АРВАС – д.ф.н., профессор (Турция);

Фунда ТОПРАК – д.ф.н., профессор (Турция);

Муса Шамиль ЮКСЕЛЬ – д.ф.н., профессор
(Турция);

Темур КОДЖАОГЛУ – д.ф.н., профессор
(США);

Хайрунниса АЛАН – д.ф.н., профессор (Турция);

Варис ЧАКАН – д.ф.н., профессор (Турция);

Алмаз УЛЬВИ – д.ф.н., профессор
(Азербайджан).

Эмрах ЙИЛМАЗ – PhD, доцент (Турция);

Фозилжон ШУКУРОВ – PhD, доцент
(Узбекистан);

Дилшод ХУРСАНОВ – PhD, доцент
(Узбекистан);

Шахноза ХУШМУРОВОДА – PhD, доцент
(Узбекистан);

Динара ИСЛАМОВА – PhD, доцент
(Узбекистан);

Феруза ДЖУМАНИЯЗОВА – PhD, доцент
(Узбекистан);

Феруза МАНУКЯН – Phd (Узбекистан);

Ответственный редактор: **PhD Зокир
БАЙНАЗАРОВ (Узбекистан)**

Технический персонал: **Рахматулла ШОКИРОВ
(Узбекистан)**

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL RESEARCH”
ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ”

Chief Editor:/ Deputy Chief Editor:

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Uzbekistan)
Ass. Prof. Dr. Rokhila RUZMANOVA (Uzbekistan)

Baş Editör:/ Baş Editör Yardımcısı:

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Özbekistan)
Doç. Dr. Rohila RUZMANOVA (Özbekistan)

EDITORIAL TEAM:/ BİLİM KURULU:

Prof. Dr. Rustam KHALMURADOV – Rector of Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Hakim KHUSHVAKTOV – Vice-Rector for Research and Innovation, Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Akmal AKHATOV – Vice-Rector for International Cooperation of Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Muslihiddin MUKHIDDINOV (Uzbekistan)

Prof. Dr. Ibodulla MIRZAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Shukhrat SIROJIDDINOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Suyun KARIMOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Murodkasim ABDIEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Azamat PARDAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Musa YULDASHEV (Uzbekistan);

Ass. Prof. Dr. Dilfuza DJURAKULOVA (Uzbekistan);

Prof. Dr. Aftondil ERKINOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Kasimjon SODIKOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Khamidulla DADABOEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Khotam UMUROV (Uzbekistan);

Ass. Prof. Mardon BOLTAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Ali AKAR (Turkey);

Prof. Dr. Abdusalam ARVAS (Turkey);

Prof. Dr. Funda TOPRAK (Turkey);

Prof. Dr. Musa Shamil YUKSEL (Turkey);

Prof. Dr. Temur KOJAĞLU (USA);

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN (Turkey);

Prof. Dr. Varis CHAKAN (Turkey);

Prof. Dr. Almaz ULVI (Azerbaijan);

Ass. Prof. PhD. Emrah YILMAZ (Turkey);

Ass. Prof. PhD. Foziljon SHUKUROV (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Dilshod KHURSANOV (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Shakhnoza KHUSHMURODOVA (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Dinara ISLAMOVA (Uzbekistan);

Doç. Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Özbekistan);

Dr. Feruza MANUKYAN (Özbekistan);

Managing editor: *Ass. Prof. PhD. Zokir BAYNAZAROV* (Uzbekistan)

Technical staff: **Rakhmatulla SHOKIROV** (Uzbekistan)

Prof. Dr. Rustam HALMURADOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Rektörü (Özbekistan);

Prof. Dr. Hakim HUŞVAKTOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Araştırma ve İnovasyondan Sorumlu Rektör Yardımcısı (Özbekistan);

Prof. Dr. Akmal AHATOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Uluslararası İşbirliğinden Sorumlu Rektör Yardımcısı (Özbekistan);

Prof. Dr. Muslihiddin MUHİDDİNOV (Özbekistan);

Prof. Dr. İbodulla MİRZAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Şuhrat SİROCİDDİNOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Suyun KARİMOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Murodkasim ABDİYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Azamat PARDAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Musa YULDAŞEV (Özbekistan);

Doç. Dr. Dilfuza CURAKULOVA (Özbekistan);

Prof. Dr. Aftondil ERKİNOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Kasimcon SODİKOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Hamidulla DADABOYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Hotam UMUROV (Özbekistan);

Doç. Dr. Mardon BOLTAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Ali AKAR (Türkiye);

Prof. Dr. Abdusalem ARVAS (Türkiye);

Prof. Dr. Funda TOPRAK (Türkiye);

Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL (Türkiye);

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (ABD);

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN (Türkiye);

Prof. Dr. Varis ÇAKAN (Türkiye);

Prof. Dr. Almaz ÜLVİ (Azerbaycan);

Doç. Dr. Emrah YILMAZ (Türkiye);

Doç. Dr. Fozilcon ŞUKUROV (Özbekistan);

Doç. Dr. Dilşod HURSAVOV (Özbekistan);

Doç. Dr. Şahnoza HUŞMURODOVA (Özbekistan);

Doç. Dr. Dinara İSLAMOVA (Özbekistan);

Doç. Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Özbekistan);

Dr. Feruza MANUKYAN (Özbekistan);

Sorumlu Editör: *Doç., Dr. Zokir BAYNAZAROV* (Özbekistan)

Teknik Personel: **Rahmatullah ŞOKİROV** (Özbekistan)

MUNDARIJA | CONTENT | İÇERİK | СОДЕРЖАНИЕ

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIGA OID TADQIQOTLAR

Qosimjon SODIQOV

«DEVONU LUG‘ATI-T-TURK» MATNIDAGI HARAKAT BELGILARI VA TURKIY SO‘ZLARING O‘QILISHI MASALASI.....9

Hamidulla DADABOYEV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DA QORAXONIYLAR DAVRI SAVDO-MOLIYA ISTILOHLARI TIZIMINING AKS ETISHI.....19

Shuhrat SIROJIDDINOV, Zulxumor XOLMANOVA

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”NING ADABIY-MA‘RIFIY QIYMATI.....27

Jo‘ra XUDOYBERDIYEV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”NING O‘ZBEK TARJIMONLARI VA ULARNING TARJIMALARI NASHRLARI HAQIDA.....35

Baxtiyor ABDUSHUKUROV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DAGI O‘G‘UZCHA SO‘ZLAR.....49

Vazira ALIMBEKOVA

JANUBI-SHARQIY ANDIJON LINGVOAREALI LEKSIKASINING “DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIGA MUNOSABATI.....58

Alima PIRNIYAZOVA

MAHMUD KOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘AT-IT-TURK” ASARI VA QORAQALOQ TILI71

Umurzoq JUMANAZAROV

FITRAT “DEVONU LUG‘ATIT TURK” TADQIQOTCHISI.....78

Shuxrat ABDULLAYEV

“DEVONU LUG‘ATI-T-TURK”NING O‘ZBEK VA QORAQALPOQ TILI LEKSIKASIDA TUTGAN O‘RNI86

Ahrorbek AZIZOV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DA XALQ O‘YINLARI TALQINI.93

Sarvar QO‘LDOSHEV

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” DA DAVLATCHILIK BELGILARI103

Ozoda SHARIPOVA

“DEVONU LUG‘OT-AT TURK” ASARIDA KELITIRILGAN VATAN VA VATANPARVARLIK MAVZUSIDAGI PAREMALARNING SEMANTIK TADQIQI.....111

TURK DUNYOSI TADQIQOTLARI

Sirojiddin XO‘JAQULOV

TOJIK MA‘RIFATPARVARLIK VA JADID ADABIYOTIDA TURK TANZIMAT DAVRI ADABIYOTINING TA‘SIRI.....117

Osman EMIN

BALKAN TÜRK EDEBİYATI’NDA TÜRK DÜNYASI128

Muso YULDASHEV

LOTIN YOZUVIGA ASOSLANGAN YANGI O‘ZBEK ALIFBOSI VA TURK-RUN YOZUVI TARIXIGA BIR NAZAR139

Shohista JUMANOVA

CHO‘LPON POETIKASI (UNING NASRIY ASARI : “KECHA VA KUNDUZ” ASOSIDA)145

TURKIY AXALQLARNING IJTIMOY-MADANIY ALOQALARI TARIXI

Мирвари ИСМАЙЛОВА

КУЛИНАРНЫЙ КУЛЬТ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ152

Oybek BARZIYEV

HIJRON MAVZUSI BILAN BOG‘LIQ AN‘ANAVIY POETIK TURKUMLAR (*Milliy uyg‘onish davri o‘zbek, qozoq, arman she‘riyati misolida*)162

KITOB TANITUVI / KITAP TANYŞDYRYŞ / BOOK REVIEW168

AZIZ MUSHTARIY!

Qadim o'tmishga ega bo'lgan har bir xalqning madaniyat va sivilizatsiya hamjamiyatida o'z izini qoldirgan asarlar mavjud. Shu jihatdan turkiy sivilizatsiyaning madaniy kodlarini ochib beruvchi va har o'qilganida yangidan yangi ma'nolar olamini ochuvchi turkologiyaning durdona asarlaridan biri “Devonu Lug'otit Turk”dir. Ma'lumki, YUNESKO Bosh Assambleyasining 42-sessiyasida qabul qilingan qaror bilan 2024-yil Mahmud Koshg'ariyning “Devonu Lug'otit Turk” asari yozilganining 950 yilligi sifatida nishonlash belgilandi. Shu nuqtai nazardan, Ilmiy kengashimiz qalam va minnatdorchilik qarzi sifatida jurnalimizning 4-sonini Turk dunyosining bu noyob xazinasini yana bir bor kashf etish va uning muallifini hurmat bilan yodga olish maqsadida uni maxsus son sifatida nashr etishga qaror qildi.

Bu sonda “Devonu Lug'otit Turk”da xalq o'yinlari, Janubi-Sharqiy Andijon leksikologiyasining “Devonu Lug'otit Turk” bilan aloqasi, Qoraxoniylar davri savdo-iqtisodiy leksikasining devonda aks ettirilishi, devonning o'zbekcha tarjimalari va tarjimonlar, devon matnidagi harakat belgilari va turkiy so'zlarni o'qish masalalari, devondagi davlatchilik tamoyillari, asarning o'zbek va qoraqalpoq tillari leksikologiyasidagi o'rni, vatan, vatanparvarlik haqidagi paremalarning semantik tahlili, kitobning adabiy-pedagogik ahamiyati, o'g'uzcha so'zlar, tojik va jadid adabiyotida turk tanzimat davri adabiyotining ta'siri mavzusiga oid maqolalar o'rin olgan.

TAHRIRIYAT

DEAR READER!

Each nation with a rich history has works that have profoundly influenced its cultural and civilizational landscape. Among such treasures in Turkology is the masterpiece Devonu Lugatit Turk, which unveils the cultural codes of Turkish civilization and reveals new layers of meaning with every read. In recognition of its significance, the 42nd UNESCO General Assembly designated 2024 as the 950th anniversary of Mahmud Kashgari's Devonu Lugatit Turk. In celebration, our Scientific

Council has decided to dedicate the 4th issue of our magazine to honoring this unparalleled work and its esteemed author.

*This issue will explore various topics related to *Devonu Lugatit Turk*, including traditional folk games, the relationship between Southeast Andijan lexicology and the *divan*, reflections of the trade and economic lexicon of the Karakhanid period, Uzbek translations and their translators, interpretations of Turkic words in the *divan*, principles of statehood, and semantic analysis of poems focused on homeland and patriotism. Also featured are articles on the book's literary-pedagogical value, the presence of *Ugz* words, and the influence of Turkish Tanzimat-era literature on Tajik and contemporary literature.*

EDITORIAL BOARD

SEVGİLİ OKUYUCU!

*Kadim geçmişi olan her milletin kültür ve medeniyet camiasına damgasını vurmuş eserleri vardır. O bakımdan Türk medeniyetinin kültürel kodlarını ortaya koyan ve muhtevasıyla her okunuşta yeni açılımlar sağlayan Türkolojinin başyapıtlarından biri de asırlar boyu elden ele dilden dile dolaştırılan *Kitâbu Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserdir. Bilindiği üzere UNESCO Genel Kurulu'nun 42. oturumunda alınan kararla 2024 yılı, Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinin yazılışının 950. yıl dönümü olarak kutlanmaktadır. Bu kapsamda Bilim Kurulumuz, bir kalem ve gönül borcu olarak dergimizin 4. sayısını; Türk dünyasının bu eşsiz hazinesini bir kez daha keşfetmek ve müellifini saygıyla hatırlamak adına özel sayı olarak yayımlamaya karar vermiştir.*

*Bu sayıda “*Dîvânu Lugâti't-Türk*’te halk oyunları, Güneydoğu Andican leksikolojisinin *Dîvânu Lugâti't-Türk* ile ilişkisi, Karahanlılar Dönemi ticari-iktisadi istilahların *dîvâna* yansımaları, *dîvânın* Özbekçe tercüme ve tercümanlar, *dîvân* metnindeki hareket fiilleri, işaretler ve Türkçe sözlerin okunma sorunları, *dîvânda* devletçilik prensipleri, eserin Özbek ve Karakalpak dilleri leksikolojisindeki yeri, *dîvânda* geçen vatan ve vatanperverlik konularındaki paremlerin (atasözlerinin) semantik tahlili, kitabın edebî ve pedagojik kıymeti, Oğuzca sözler, Tacik ve Cedit Edebiyatı’na Tanzimat dönemi Türk Edebiyatı’nın etkisi, Türk Bitig Taşları’nın Semerkant vilayeti Karluk şiveleriyle münasebeti, Çolpan’ın poetikası, hicran temasıyla ilgili geleneksel poetik birlikler” gibi konu başlıklarına yer verilmiştir.*

YAYIN KURULU

УВАЖАЕМЫЙ ЧИТАТЕЛЬ!

У каждого народа с древней историей есть произведения, оставившие след в общности культуры и цивилизации. В этом отношении раскрываются культурные коды турецкой цивилизации, шедевры тюркологии, открывающие мир новых смыслов каждый раз, когда его читают, одним из таких произведений можно назвать - «Диван лугат-ат-турк». Как известно на 42 сессии Генеральной Ассамблеи ЮНЕСКО принято решение о праздновании 950-летия сборника тюркских наречий Махмуда Кошгари «Диван лугат-ат-турк» в 2024 году.

С целью почтить память великого ученого наш научный совет решил посвятить 4 -й номер журнала этому уникальному сокровищу турецкого мира и опубликовать его в виде специального выпуска. Статьи этого сборника посвящены народным играм, представленным в «Диван лугат-ат-турк»; связь Южно-Шарайской Андиганской лексикологии с «Диван лугат-ат-турк», отражению в торгово-экономической лексики эпохи Караханидов в словаре; узбекским переводам и переводчикам словаря, принципам государственности, месту узбекской, каракалпакской лексики в произведении; семантическому анализу паремий о родине и патриотизме, значению литературно-педагогической составляющей книги; исследованию огузских слов в таджикской и джадидской литературе; тюркской литературе периода танзимата.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИИ

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARI HAQIDA!

Eng qadimgi turkiy til tadqiqotchilaridan biri bo‘lgan Mahmud Koshg‘ariy, o‘zining yuksak lingvistik bilimlari bilan turkologiyaga beqiyos hissa qo‘shgan. U Turk dunyosining til, adabiyot va umuman madaniyat jihatdan Markaziy Osiyodagi eng yorqin davri hisoblangan Qoraxoniylar davrida yashagan. Madrasayi Hamidiyye va Madrasayi Sajiyyeda tahsil olgan olim, turk dunyosiga ikkita noyob xazinani taqdim etgan bo‘lib, bular “Devonu lug‘otit Turk” va “Javoqir un-Nahvi fi Lug‘otit Turk” asarlaridir. “Devonu lug‘otit Turk”ning asl qo‘lyozmasi bizgacha yetib kelmagan. Dunyodagi yagona nusxasi Muhammad b. Abu Bakr ibni Abulfath Damashqiy tomonidan ko‘chirilgan. Bu nusxani Ali al-Emiriy qo‘lga kiritgan. Koshg‘ariyning devonda tilga olingan, ammo bugungi kungacha yetib kelmagan “Javoqirun-Nahvi fi Lug‘otit Turk” asari esa yo‘qolgan. Xuddi bir paytlar turklar orasida tarqalgan “Buyuk Xon Ato Bitig” va “O‘g‘uznoma” asarlari kabi bu kitob ham turkologiyaning yo‘qolgan asarlaridan bo‘lib, bugungi Ali Amiri Afandilarni, haqiqiy kitob do‘stlarini kutmoqda...

“Devonu lug‘otit Turk” asari Qoraxoniylar davri turk olimi va yozuvchisi Mahmud Koshg‘ariy tomonidan 1072-1074-yillar orasida yozilgan. O‘z davrining eng mashhur olimlaridan hisoblangan Mahmud Koshg‘ariy bu asarni yozgan davrida arab tilining turk tilidan ko‘ra mavqei yuqori til ekanligi iddaosiga qaramay, turk tilining boy til ekanligini isbotlash maqsadida “Lug‘at” kitobi uslubida yaratgan. Bu yuksak til salohiyatining ikkinchi misolini buyuk shoir, mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiy tomonidan turk tilining boshqa tillardan kam emasligini dalillash maqsadida yozilgan “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari misolida ko‘rish mumkin. Xullas, Abdulla Oripov e‘tirof etganidek, Temurning qilichi yetmagan joyga qalami bilan yetgan, jang maydonida emas, balki ilm-fan va tafakkur yo‘lida kurash olib borgan ikki buyuk alloma sifatida butun turk dunyosining diqqat markazidadir.

Koshg‘ariy yillar davomida turk mamlakatlarini kezib, o‘zi ilmiy sohalarida tadqiqot olib borgan va so‘zdan tortib etimologiyasigacha ko‘rgan deyarli barcha madaniy elementlarini yozib olgan. Koshg‘ariy o‘z so‘zlari bilan: “Men turklar, turkmanlar, o‘g‘uzlar, chigillar, yag‘molar, qirgizlarning (qirg‘izlarning) shaharlarini, qishloq va yaylovlarini ko‘p yillar kezib chiqdim, lug‘atlarini to‘pladim, turli xil so‘z xususiyatlarini o‘rganib, aniqlab chiqdim.”-deydi. Binobarin, Koshg‘ariy turk qabilalari, madaniyati va urf-odatlarini haqida katta hajmli material to‘plash orqali arab muhitiga turk tili va madaniyatini olib kirish, turk tili haqida yozgan grammatikasi bilan arablarga turk tilini o‘rgatishni maqsad qilgan. Shunday qilib, devon; arablarga turk tilini o‘rgatish va turk tilining arab tili kabi boy til ekanligini va undan kam emasligini ko‘rsatish maqsadida yozilgan ilk turkcha lug‘at sifatida ma‘lum.

Devonu Lug‘otit Turk madaniyatimiz va sivilizatsiyamizni ko‘p jihatdan aks ettirish nuqtai nazaridan turkiylikning asosiy asarlaridan biridir. Kitobning yaratilishida turkiy so‘zlar arab qoidalariga ko‘ra tartibga solingan va arabcha muqobillari bilan ma‘nosini topgan. Koshg‘ariy bu asarni yozganidan uch yil o‘tib, Abbosiylar xalifasi Muqtadiy Billohga taqdim etadi. Uning bu xatti-harakatini turkiy tilning ustunliklarini davlat tomonidan ma‘qullash sifatida baholash mumkin. Bundan uch yuz yil o‘tib, lug‘at ilk bor Kilisli Rifatning tuzatishi bilan nashr etilgan; 1943-yili Turk tillari jamiyati a‘zosi Besim Atalay tomonidan arab harflari lotin harflarida o‘z muqobilligini topgan. Devonning o‘zbek nashrlari bo‘yicha ilk tadqiqotlar 1940-yillarda boshlangan. O‘zbekistondagi nashrlar haqida batafsil ma‘lumotni ushbu sondagi maqolalardan olishingiz mumkin.

Koshg‘ariy madrasada tahsil olgani uchun o‘qigan dars materiallari formatini o‘zlashtirib, ijodida mumtoz arab kitoblaridagi usulga amal qilgan. Boshqacha aytganda, Devonu Lug‘otit Turk nomli asar; Muqaddima hamd, salovat va salom bilan boshlanib, ish oxirida duo bilan yakunlanadi. Asar nafaqat lug‘at, balki hikmatlar, she‘rlar, ayot va hadislar, turkiy qabilalarga oid belgilar, sheva farqlariga oid muhim topilmalar, lingvistik materiallar mazmuni bilan ensiklopediya hisoblanadi. Buyuk turk olimi Mahmud Koshg‘ariyning asar yozilganining 950 yilligi munosabati bilan hurmat bilan yod etamiz.

Mirzo Kenjabek ta‘biri bilan aytganda: Maxtumquli – turkiy xalqlarning sayroqi tili, sahroning guli, gulning bulbuli, Haqning sodiq, oshiq va orif qulidir.

“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DA XALQ O‘YINLARI TALQINI

Ahrorbek A‘zamjonovich AZIZOV

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi

Tarix instituti kichik ilmiy xodimi, t.f.f.d.

E-mail: aahazizov@gmail.com

ORCID: [0000-0001-9951-7429](https://orcid.org/0000-0001-9951-7429)

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Devonu lug‘otit turk”da qayd etilgan xalq o‘yinlari bo‘yicha ma‘lumotlar elshunoslik jihatidan tahlil etilgan. Devonda keltirib o‘tilgan o‘yinlarning turlari, o‘yin vositalari, o‘yin qoidalari, o‘ziga xosliklari va madaniy hayotdagi ahamiyati ochib berilgan. Turon xalqlari turmush tarzida uchragan o‘yinlarning devonda qayd etilgan ko‘rinishlari yoritib berilgan.

Milodning VIII-XII yuzyilliklaridagi xalq o‘yinlarining shaxs tarbiyasidagi o‘rni, ahamiyati va aholi o‘rtasidagi tasavvurlarda aks etishi yoritib berilgan. Shuningdek, xalq o‘yinlarining insonlar turmush tarzi va madaniyatidagi talqini shu davrga oid boshqa tarixiy manbalar bilan qiyoslangan.

Manbada qayd etilgan xalq o‘yinlarining shakllanish maqsad va vazifalari ochib berilgan. Shuningdek, turkiy qavmlar orasida mavjud bo‘lgan ayrim o‘yinlarning keyingi asrlardagi ko‘rinishlari hamda qoidalariga oid ayrim qarashlar qo‘shimcha tarixiy manbalar yordamida qiyoslab, tahlil etilgan. O‘yinlarning madaniy vazifalari va farzand tarbiyasidagi ahamiyati yoritib berishga harakat qilingan. Turkiy xalqlar orasidagi xalq o‘yinlarining tasniflanishiga oid tahlil amalga oshirilgan bo‘lib, xulosa va takliflar qismida mavzuga oid tadqiqotlar yo‘nalishlari uchun aniq takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: *kamon, yarish, amachliq, talas, qarın atmaq, tebuk, yuksak, to‘qoq.*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НАРОДНЫХ ИГР В «ДЕВАНУ ЛУГАТИТ ТУРК»

Аннотация: В данной статье приводится этнографический анализ данных о народных играх в «Девону лугатит турк». Приведены сведения о видах, средств и правилах игр, зафиксированных в диване, их особенностях и значении в культурной жизни. Освещены виды игр, приведённых в диване и свойственных быту народов Турана.

Освещена роль народных игр в VIII–XIII вв. н. э. в воспитании личности, их значение и отражение в представлениях народа. Кроме того, приведён сравнительный анализ толкований народных игр в образе жизни и культуре народа и других исторических источников этого периода.

Раскрыты цели и задачи формирования народных игр, упомянутых в источнике. Также с помощью дополнительных исторических источников сравнены и проанализированы некоторые размышления о более поздних версиях и правилах отдельных игр тюркских народов. Выделены культурологические функции и значение игр в воспитании детей. Проведен анализ классификации народных игр у тюркских народов, а в заключении и предложениях выдвинуты конкретные предложения по исследовательским направлениям на данную тему.

Ключевые слова: *лук, борьба, амачлык, талас, карин атмак, тебук, юксук, тукак.*

“DÎVÂNU LUGÂTİ’T TÜRK”TE HALK OYUNLARININ YORUMLANMASI

Özet: Bu makalede “Dîvânu Lugâti’t-Türk” adlı eserde kayıtlı halk oyunlarına ilişkin bilgiler filoloji açısından incelenmektedir. Dîvân’da bahsedilen oyun türleri, oyun araçları, oyun kuralları, özellikleri ve kültürel yaşamdaki önemi ortaya konulmaktadır. Dîvânda kayıtlı oyun biçimleri Turan halklarının yaşam tarzında ön plana çıkmaktadır.

MS 8. - 13. yüzyıllarda halk oyunlarının kişisel eğitimdeki rolü, önemi ve halkın hayal gücüne yansımaları anlatılmaktadır. Ayrıca halk oyunlarının insanların yaşam tarzı ve kültüründeki yorumu bu dönemin diğer tarihi kaynaklarıyla karşılaştırılmıştır.

Kaynakta bahsedilen halk oyunlarının oluşum amaç ve hedefleri açıklanmaktadır. Ayrıca Türk halkları arasında daha sonraki yüzyıllarda var olan bazı oyunların ortaya çıkışı ve kurallarına ilişkin görüşler, ek tarihi kaynaklar yardımıyla karşılaştırılmış ve analiz edilmiştir. Oyunun çocuk eğitimindeki kültürel işlevleri ve önemi vurgulanmaya çalışıldı. Halk oyunlarının Türk halkları arasında sınıflandırılmasına ilişkin bir analiz yapılmış, sonuç ve öneriler kısmında konuyla ilgili yapılacak araştırmalara yönelik belirli öneriler ileri sürülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Yay, yarış, amaçlık, talas, karin atmak, tebuk, yuksuk, tokoq.*

INTERPRETATION OF FOLK GAMES IN “DEVANU LUGHATIT TURK”

Annotation: In this article, the information on folk games recorded in "Devonu lug'otit turk" is analyzed from the point of view of philology. The types of games mentioned in Devon, game tools, game rules, peculiarities, and importance in cultural life are revealed. The forms of games recorded in the divan are highlighted in the lifestyle of Turanian peoples.

The role of folk games in the 8th–13th centuries AD in personal education, their importance, and their reflection in the imaginations of the population are explained. Also, the interpretation of folk games in people's lifestyle and culture is compared with other historical sources of this period.

The goals and objectives of the formation of folk games mentioned in the source are disclosed. Also, some views on the appearance and rules of some games existing among the Turkic peoples in the following centuries are compared and analyzed with the help of additional historical sources. An attempt was made to highlight the cultural functions and importance of games in child education. An analysis of the classification of folk games among the Turkic peoples was carried out, and in the conclusion and suggestion's part, specific proposals were put forward for the directions of research on the topic.

Key words: *bow, yarish, amachliq, talas, karin atmak, tebuk, yuksuk, tokoq.*

Kirish. Qadimdan Turon hududi tamaddun o'choqlaridan biri bo'lib, insoniyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, farzand tarbiyasi, jamiyatga to'laqonli mos bo'lgan yigit va qizlarni shakllantirish bo'yicha o'ziga xos tizim yaratilgan hamda ushbu tizim dunyoning boshqa xalqlari tomonidan qabul qilingan. Xususan, milodning VIII- XIII yuzyilliklarida turkiy xalqlar tomonidan ushbu maqsadlarda yaratilgan tizimda xalq o'yinlari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xalq o'yinlari bilan bog'liq ma'lumotlar milodning VIII-XIII yuzyilliklaridagi turli tarixiy manbalarda qayd etilgan. Ushbu tarixiy manbalar orasida “Devonu lug'otit turk” elshunoslik jihatidan boy ma'lumotlarga egaligi bilan ajralib turadi. Ushbu manbada keltirilgan qator

ma'lumotlar ichida xalq o'yinlarining turlari, o'yin jihozlari, qoidolari, me'yorlari va madaniy hayotda aks etishi qayd etib o'tilgan.

Ma'lumki, xalq o'yinlari katta tarixiy ijtimoiy jarayon bo'lib, xalq turmush tarzi, mashg'ulotlari, xulq-atvori, olam, tabiat, insoniyat to'g'risidagi tasavvurlari, diniy qarashlari, jamiyat qonun-qoidolari, insonparvarlik, vatanparvarlik, oilaparvarlik va shaxsiy sifatlarni shakllantiruvchi majmua hisoblanadi. Ushbu jihatlarni o'zida mujassam etgan tarixiy madaniy yodgorliklardan biri sifatida “Devonu lug'otit turk” dolzarb bo'lib, uning elshunoslik jihatidan tahlili turkiy dunyoning tarixini tadqiq etishda muhimdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning sharhi. “Devonu lug'otit turk”da xalq o'yinlariga oid turli qimmatli ma'lumotlar qayd etilgan bo'lib, ushbu muammo doirasida qator izlanishlar amalga oshirilgan. Bunday tadqiqotlar asosan, xo'jalik, moddiy madaniyat, diniy qarashlar, turkiy xalqlar taqvimiga oid xalq bilimlari, xalq tabobati ko'nikmalari bilan bog'liq bo'lib, xalq o'yinlariga bag'ishlangan elshunoslik jihatidan tahlil birgina izlanishda bajarilgan. Ushbu tadqiqot ishlari A. Ashirov, A. Sarimsoqov, Z. Isoqov, X. Jumanazarov kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Xalq o'yinlari bilan bog'liq elshunoslik tadqiqot S. Yo'ldoshev tomonidan bajarilgan hisoblanadi.

Yuqorida bajarilgan tadqiqotlar bevosita xalq o'yinlariga bag'ishlanmagan bo'lib, milodning dastlabki yuzyilliklardagi turkiy xalqlarning etnografiyasi doirasida bajarilgan turli ilmiy muammolar atrofida ko'rib chiqilgan. Xalq o'yinlari bo'yicha tadqiqotlarda devonga bevosita murojaat qilingan ishlar sanoqligina bo'lib, ushbu davr aholi turmush tarzini yanada chuqurroq tadqiq etish va anglash uchun ushbu jihat dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu izlanish “Devonu lug'otit turk”da qayd etilgan ma'lumotlarni shu davrda yozilgan boshqa tarixiy va adabiy manbalar bilan qiyosiy tahlil etish asosida bajarilgan. Shuningdek, maqolada milodning dastlabki yuzyilliklarida mavjud bo'lgan xalq o'yinlarining bugungi kundagi saqlanib qolgan ko'rinishlari dala tadqiqotlari ma'lumotlari yordamida madaniy tahlil etilgan.

Tahlil va natijalar. Milodning dastlabki yuzyilliklarida turkiy xalqlar hayoti, turmush tarzida farzand tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etgan. Yigit va qizlarni o'zlarining mashg'ulotlari bilan tanishtirish, ularga ushbu mashg'ulotlarni bajarishni o'rgatish, Vatanni himoya qiluvchi baquvvat, aqlan yetuk, jamiyat va insonlar uchun xizmat qiluvchi shaxslarni shakllantirishda o'yinlarning o'rni beqiyos bo'lgan. Ushbu davr turkiy dunyo xalqlari o'yinlari hamda ularning jamiyatdagi ahamiyatini ochib berishda “Devonu lug'otit turk”da bitilgan ma'lumotlar tahlili yaqindan yordam beradi.

Devonda qayd etilgan ma'lumotlarga ko'ra, xalq o'yinlarining bir qancha turlari mavjud bo'lgan. Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda o'yinlarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: bolalar o'yinlari, sport o'yinlari va hayvonlar bilan bog'liq o'yinlar.

Devonda keltirilgan bolalar o'yinlari aqliy, harakatli va taqlidiy guruhlariga bo'linib, turkiy qavmlar orasida keng tarqalgan. Birinchi guruhga kiruvchi o'yinlardan biriga “mo'nguz-mo'nguz” (Комшғарий, 2017: 446) o'yinini misol tariqasida keltirish mumkin. Bu o'yin qoidasiga ko'ra, bolalar daryo yoqasiga to'plangan holda daryo yoki biror suv havzasi yoqasiga o'tiradilar va sonlari orasiga qum solib to'ldiradilar. Ishtirokchilardan biri o'yin boshi etib tanlanadi. Barcha o'z oyoqlari orasidagi qumga uradi va o'yin boshi mo'nguz-mo'nguz (hayvon shoxi) deb aytadi. Shundan so'ng qolgan ishtirokchilar ne mo'nguz (nimaning shoxi) deb so'raydilar. O'yin boshi birin-ketin shoxli hayvonlarni sanay beradi. Qolgan ishtirokchilar esa ushbu hayvonlarning monlarini o'yin boshi ketidan qaytarishi kerak. So'ng o'yin boshi chalg'itish uchun shoxli hayvonlarni nomlaridan birini aytadi. Agar ishtirokchilardan kimdir ushbu shoxi yo'q tuya,

eshshak yoki ot kabi hayvonlardan birining nomini o‘yin boshi ketidan takrorlab yuborsa, uni suvga itarib yuboradilar. Bu aqliy o‘yindan ko‘zlangan maqsad shundan iboratki, bolalarni hayvonlarning turlari bilan yaqindan tanishtirish va ularning ziyrakliklarini oshirish hisoblanadi.

Bolalarga nafaqat tabiatni, balki, osmon jismlarini ham yaqindan nomlari hamda ko‘rinishlari bilan turli o‘yinlar orqali o‘rgatilgan bo‘lishi mumkin. Chunki, Mahmud Koshg‘ariy tomonidan deyarli barcha qavmlarda osmon jismlarining nomlari deyarli bir xil tarzda keltirilgan. Xususan, devonda Mushtariy (Yupiter) yulduzi – Erantuz, Mizon yulduzi – Qaraqush, Surayyo yulduzi – Ulkar, Yetti qaroqchi – Yetikan, Qutb yulduzi – Temurqazuq, Mirrix yulduzi – Baqirsoqim kabi yulduzlarning nomlari va ular bilan bog‘liq topishmoqlar qayd etilgan (Кошғарий, 1963. III: 47).

Bu davrdagi turkiylarning turmush tarzi va dunyoqarashiga oid boshqa manbalarda yana aqliy o‘yinlardan shaxmat kabi taxtada o‘ynaluvchi donali o‘yinlar mavjud bo‘lganligi qayd etilgan (Yusuf Xos Hojib, 2007: 85-86). Lekin boshqa bu kabi aqliy o‘yinlar xususida devonda axborot uchramaydi. Shunga qaramay, turli maqollar, topishmoqlar yoki hayvonlarning nomlari devonda qayd etilgan bo‘lib, fikrimizcha ushbu tushunchalar aqliy rivojlantiruvchi o‘yinlarning ma‘lumot zahirasi sifatida xizmat qilgan. Shuningdek, turli maqollar yoki topishmoqlarning aytishuvlari yigit va qizlarning hozirjavob bo‘lishiga yoki o‘z fikrlarini maqsadli yetkazib bera oladigan bo‘lib ulg‘ayishlariga yordam bergan.

Bolalarning harakatli o‘yinlaridan ayrimlari to‘g‘risida qiziqarli ma‘lumotlar keltirilgan. Masalan, manbada “ko‘churma o‘yin”, “qarag‘uni” kabi o‘yinlar haqida barafsil axborot berilgan. Unga ko‘ra, “ko‘churma o‘yin” yana boshqa o‘n to‘rt (Кошғарий, 1960: 452) nomi bilan qayd etilgan. Ushbu o‘yinni o‘ynash uchun yerga qo‘rg‘onga o‘xshatib to‘rt chiziq chizib, unga eshik qilingan va yumaloq tosh yoki yong‘oq tashlab o‘ynalgan. Bunday harakatli o‘yin bolalarni nishonni aniq olishga o‘rgatgan va chaqqonroq bo‘lishga undagan. Shuningdek, ushbu o‘yin o‘zgarishlarga uchragan holda hozirgi kungacha yetib kelgan.

“Devonu lug‘otit tukr” sahifalarida harakatli o‘yinlardan yana biri bo‘lgan “qarag‘uni” qayd etib o‘tilgan. Keltirilgan ma‘lumotlardan ushbu jarayon bolalar tomonidan kechasi o‘ynalganini tushunish mumkin (Кошғарий, 1960: 143).

Manbada qizlarga xos bo‘lgan taqlidiy o‘yinlardan qo‘g‘irchoq o‘yini haqida ma‘lumot mavjud. Unga ko‘ra qo‘g‘irchoq (Кошғарий, 2017: 198)ning odam suratida bo‘lganligi tilga olinadi. Tabiiyki, qo‘g‘irchoq vositasida turli taqlidiy o‘yinlar asrlar osha o‘ynab kelingan va ushbu o‘yinlar bolalarning ham aqliy taraqqiyotiga ham ijtimoiy qonun-qoidalarini o‘zlashtirishiga yaqindan yordam bergan.

Devonda yana bir qator bolalar o‘yinlari to‘g‘risida ma‘lumotlar uchraydi. Ammo ularning qoidalari, shartlari yoki tafsilotlari aniq hamda to‘liq tarzda keltirib o‘tilmagan. Xususan, “changli” (Кошғарий, 2017: 452) o‘yini shular jumlasidandir.

Turkiy xalqlar orasida qator sport turlari shakllangan bo‘lib, ularda asosan, voyaga yetgan yigitlar, qizlar yoki yoshi kattalar qatnasha olgan. Bunday o‘yinlar qatorida kurash, ot poygasi, chavgon, kamondan o‘q uzish, oshiq, to‘piq kabilarni kiritish mumkin. Turkiy xalqlar orasida eng qadimgi va eng ommaviy o‘yinlardan biri kurash bo‘lib, bu o‘yin bayramlarda, to‘ylarda turli rasmiy tadbirlarda o‘ynalgan. Kurashdan yoshlarni sinash, saralash, chiniqtirish va janglardan avval harbiy tayyorgarlikni ko‘zdan kechirish maqsadida qo‘llab kelingan. Shuningdek, kurashga yoshlarni o‘rgatish ijtimoiy tabaqa doirasida valiahdlikka tayyorlash talabiga aylangan. Shu tarzda ularni jasur va qo‘rqmas qilib tarbiyalash muki deb qaralgan (Рашид-ад-дин, 1952: 262). Kurash qadimdan kuyovlarni sinash maqsadida ham to‘y kuni o‘tkazib kelingan bo‘lib, mag‘lub bo‘lgan

yigitlar o‘zlari tanlab kurash tushgan qizga uylana olmagan yoki eng qadimgi davrlarda qizning ixtiyoriga to‘liq o‘tgan (Элиан, 1963: 93). Xususan, devonda xoqoniya qizlarining mohir kurashchi ekanliklari va to‘y kechasi bo‘lajak kuyov bilan kurash tushish odati bo‘lganligi qayd etilgan (Кошғарий, 1960: 439). Ushbu bellashuv turi yosh va jins tanlamaganligi hamda bir necha maqsadlarga o‘tkazilganligini devondagi ma‘lumotlar dalillaydi. Bundan tashqari, eng qadimgi davrdan mavjud bo‘lgan hamda marosimiy ahamiyat kasb etgan yakkakurash turining turkiy xalqlar hayotidagi o‘rnini ko‘rsatib beradi.

Harakatli o‘yinlar bolalarni ham jismonan va ham ruhan yetuk bo‘lib yetishishlariga asos bo‘lib xizmat qilgan. Ayniqsa, zarur vaqtda o‘rinli qaror qabul qilishda yoki jismoniy chaqqonlikni talab etuvchi hollarda yengilmas qilib tarbiyalagan. Yoki turkiylarda yoshlar tarbiyasidagi eng muhim jihat – jamoaviylikni anglab yetishlariga yaqindan yordam bergan hamda ushbu tuyg‘ularni his qilishlariga yordam bergan. Bundan tashqari, harakatli o‘yinlar albatta qaysidir kundalik mashg‘ulot yoki harbiy ishning bolalarga mo‘ljallangan muqobil ko‘rinishi sifatida qaralgan.

Turkiy xalqlar orasida chorvachilik, ayniqsa, yilqichilik qadimdan taraqqiy etib kelgan mashg‘ulot sanalgan. Ushbu mashg‘ulot ta‘sirida ot bilan bog‘liq qator o‘yinlar shakllangan va ommaviy bellashuv – sport darajasiga ko‘tarilgan. Ulardan biri “yarish” (Кошғарий, 1963. III: 17) – ot poygasi hisoblanadi. Ushbu o‘yin yilqini saralash, to‘qnashuvlardan avval askarlarni harbiy ko‘rikdan o‘tkazish va yilqini jismonan hamda ruhan tushinib olish uchun amalga oshirilgan. Chunki jang maydonida ot va uning ustidagi askarning uyg‘un harakatlanishi muhim jarayon hisoblangan.

Ot poygasi orqali yilqining chidamliligi, tezligi va abjirligi sinalib, zotni yaxshilashda bu o‘yin alohida ahamiyat kasb etgan. Natijada, yanada tezroq va abjir otni yetishtirish yo‘llari o‘ylab topilgan. Ushbu usullardan biri yovvoyi otdan olingan qulun bo‘lib, bunday qulun eng chopqir ot bo‘lib yetishgan. Bunday chopqir qulun “arqun” deb atalgan (Кошғарий, 1960: 132).

Ot ishtirokida o‘ynaluvchi yana bir o‘yin “chavgon” (Кошғарий, 1960: 382) sanalib, yilqichilikda otlarni saralash, harbiy sohada tayyorgarlik mashqi maqsadida o‘tkaziluvchi va keyinchalik hukmron ijtimoiy tabaqa tomonidan o‘ynaluvchi o‘yinga aylandi. Ushbu o‘yin keyingi davrlarda ham keng omma va ayniqsa, yuqori tabaqa vakillari bilishi shart bo‘lgan o‘yinlardan biri sanalgan (Кайковус, 2016: 84). Chig‘atoy ulusi davri (Мирзо Улуғбек, 1993: 73), temuriylar (Кадыров, 2013: 103) va keyingi sulolalar davrida ham bu o‘yin muhim ijtimoiy jarayon sifatida qaralgan.

Chorvachilik sohalari ichida qo‘ychilik alohida iqtisodiy ahamiyat kasb etgan. Shuning uchun zotli qo‘chqorlarni otarga qo‘shish maqsadida saralash usuli sifatida “qo‘chqor urishtirish” o‘yidan foydalanilgan. Devonda bu o‘yin nomi “qoch susturdi” tarzida qayd etilgan (Кошғарий, 1963. II: 214). Bunday o‘yinlar asosan bahor fasli boshida o‘tkazilgan bo‘lib, manbada ko‘p o‘rinlarda bu haqda ma‘lumot keltirib o‘tilgan.

Xalq o‘yinlaridan manbada tilga olingan yana bir turi bo‘lib, ushbu o‘yinni barcha o‘ynashi mumkin bo‘lgan. Bu o‘yin yosh, jins yoki ijtimoiy cheklovlardan holi tarzda o‘ynalgan va bugungi kunda ham o‘ynalib keladi. Bu “qarab tepar” yoki “lanka” o‘yini hisoblanib, asarda “tebuk” tarzida yozib qoldirilgan. “Tebuk” (Кошғарий, 1960: 367) – echki yungi bog‘langan g‘ildirak yoki g‘altak shaklidagi tepib o‘ynaluvchi o‘yin bo‘lganligi xususida esga olinadi. Ushbu o‘yin hozirgi kunda ham chorvador aholi orasida saqlanib kelmoqda.

Kishining ziyrakligi, diqqatini va hushyorligini oshiruvchi yana bir o‘yin haqida Devonda ma‘lumot beriladi. “To‘piq osish” tarzida keltirilgan o‘yin katta kishilar tomonidan o‘ynalgan

(Кошғарий, 1960: 198). “То‘piq o‘yini” ikki kishining kelishuviga ko‘ra berkituvchi uni hamisha yonida olib yurishi shart bo‘lgan va eng nozik joyda (hammomda) so‘ralganda ham ko‘rsata olishi talab etilgan. So‘ralgan vaqtda va joyda to‘piqni ko‘rsata olgan ishtirokchi yutgan hisoblangan.

Eng qadimdan muhim ahamiyat kasb etgan va ovchilik mahsuli sifatida paydo bo‘lgan o‘yin “kamon otish” hisoblanadi. Manbada ushbu o‘yinga oid juda ham qimmatli axborotlar keltirib o‘tilgan. Xususan, o‘q otishga mo‘ljallangan nishon – “amach” (Кошғарий, 1960: 117) va otish mashqi uchun alohida maydon tayyorlangan hamda bunday yer “amachliq yer” deb atalgan (Кошғарий, 1960: 166). Shuningdek, merganlikni sinash maqsadida turkiy xalqlar o‘rtasida kamon bilan bog‘liq boshqa o‘yinlar ham shakllangan. “Qarin atish” o‘yini maxsus jarayon bo‘lib, so‘yilgan hayvon qorni nishon tarzida osilgan va uni aniq nishonga olgan qatnashchi so‘yilgan hayvon go‘shidan ulush olish huquqiga ega bo‘lgan (Кошғарий, 1960: 383).

Kamonbozlik mahoratini charxlovchi bunday o‘yinlarning turi va o‘ynalish usullari turlicha shakllangan. Masalan, kamonbozlik o‘yinlari turkiy xalqlar orasida ot ustida harakatlanib ketish vaqtida otish bilan amalga oshiriluvchi jarayon ham hisoblangan. Keyingi davrlarda bunday o‘yin “qovoq chopish” (Xondamir, 2011: 15) deb ham atalgan. Bunda qovoqni yuqori joyga qo‘yilib, ot choptirib kelib kamondan o‘q uzilgan. Bu o‘yin “oltin qovoq otish” deb ham aytilgan va harbiy amaliyotlar oldidan o‘tkaziluvchi hamda harbiy tayyorgarlikni oshiruvchi yoki turli mamlakatlardan elchilar kelganda rasmiy marosimlarda namoyish etiluvchi jarayon ham hisoblangan.

Kamondan o‘q uzishning uzoqlikka va balandlikka kabi shartli o‘yinlari ham turkiy xalqlar orasida mavjud bo‘lganligi devonda aks ettirilgan. Masalan, uzoq masofaga o‘q yetib borishi maqsadida otish usuli “churam” deb atalgan. Bu usulda kamonchi yerga chalgancha yotgan holda o‘q otadi va bunday usulda otilgan o‘q “churam o‘qi” deb yuritilgan (Кошғарий, 1960: 391). Yuqoriga o‘q otishda bellashish esa “angar qazlashuv” (Кошғарий, 1963. II: 260) tarzida yozilgan bo‘lib, kamondan o‘q uzishning ko‘plab turli o‘yinlari bo‘lganini tasdiqlaydi. Kamondan o‘q uzishni mashq qilib bo‘sh vaqtda o‘yin o‘ynash boburiy malikalarning ham sevimli mashg‘uloti hisoblangan. Bu o‘yin “Humoyunnoma”da “zahgirtaroshlik” (Гулбаданбегим, 1998: 51) deb qayd etilgan. Devonda uchraydigan kamondan o‘q uzishga oid yana bir ma’lumotda yuksak nomli jihoz tilga olinib, u kamonchilar barmoqlariga kiyadigan barmoq qopi (Кошғарий, 1963. III: 53) ekanligi tushuntiriladi. Bu jihoz ta’rifida uni tikuvchilar barmoqlariga nina botmasligi uchun barmoqlariga kiyib ishlashi qayd etilgan. Ushbu ma’lumotdan anglash mumkinki, kamonbozlikning yana bir turi bevosita ushbu o‘yinda ishlatiluvchi jihoz nomi bilan ham atalgan. Chunki, “Humoyunnoma”da keltirilgan “zixgir” so‘zi angishvona ma’nosini anglatadi. Devonda yozib qoldirilgan atama ham aynan shu ma’noni anglatgan va ushbu jihozning mis yoki teridan yasalganligini e’tirof etib o‘tilgan. Demak, ushbu jihoz nomi bilan atalgan kamondan o‘q uzish o‘yini keyinchalik aynan shu mazmundagi boshqa so‘z bilan atalgan.

“Devonu lug‘otit turk”da yozib qoldirilgan yana bir o‘yin “oshiq o‘yini” bo‘lib, aslida aqliy o‘yinlar sirasiga kirgan. Vaqt o‘tishi bilan tavakkalchilikka asoslangan o‘yin sifatida tanilgan. Asarda oshiq suyagini tashlaganda tushishi mumkin bo‘lgan ikki xil holat mavjudligi tilga olingan. Bu holatlar quyidagicha keltirilgan: “chik” – o‘yinda oshiqning qorni bilan tushishi, chiki (Кошғарий, 1960: 321) va “puk” – o‘yinda oshiqning orqasi bilan tushishi, pukka holati. Shuning uchun bu o‘yin – “chik-puk” deb atalgan (Кошғарий, 2017: 367). Bu o‘yin biror narsani garovga qo‘yish orqali o‘ynalgan.

Turli o‘yinlar shakllanishi natijasida qoidalar, me’yorlar hamda ularga xos bo‘lgan talablarning vujudga kelishiga olib kelgan. Deyarli barcha o‘yinlarda o‘ziga xos qoidalar va xalq

fe'l-atvorini ko'rsatuvchi yoki shakllantiruvchi me'yorlar qabul qilingan. O'yinlarda halollikka, tenglikka va ijtimoiy adolat tamoyillariga e'tibor qaratilgan. Inson omili eng oliy tushuncha sifatida qaralgan hamda hayvonlarga ozor bermaslikka harakat qilingan. Ushbu jihatlar ayniqsa, devonda ko'rsatib o'tilgan o'yinlarning qonun-qoidalarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Xususan, “yarish” (“ot poygasi”) va “chavgon” o'yinlarida maydon arqon yoki chiziq bilan aniq belgilab olingan. Bunday arqon tortilgan chegara “talas” (Кошғарий, 1960: 347) deb atalgan. Ushbu atama ayrim qavmlarda “tasal” (Кошғарий, 1960: 373) tarzida iste'molda bo'lgan. Ushbu ma'lumotlardan ko'rinadiki, turkiylar turli o'yinlarni o'tkazishda jarayonga mos maydon va me'yorlarni qat'iy o'rnatib olganlar. Masalan, qanday o'yin bo'lishiga qaramay jarayonga mos tanlangan maydon bo'lib, u “oynag'u yer” (Кошғарий, 1960: 142) deb atalgan.

O'yinlarni tashkillashtirishda va o'tkazishda ijtimoiy tenglikni saqlash muhim ahamiyat kasb etgan. “Chavgon”, “chillak” yoki “kamondan o'q uzish” kabi o'yinlarda qaysi jamoa yoki ishtirokchi o'yinni boshlab berishini belgilashda qur'a tashlangan. Bu jarayon “cheklashuv” (Кошғарий, 1963. II: 244) deb atalgan. Shunday jarayonlar orqali o'yinlarda xolislik va adolatni saqlashga hamda o'yinboshilar yoki hakamlar tomonidan ishtirokchilar o'rtasidagi adolatni saqlashga harakat qilingan.

Xalq o'yinlari bilan bog'liq manbada keltirilgan qimmatli ma'lumotlarning yana bir guruhi o'yin jihozlari va vositalari e'tiborga olingan qaydlardir. Ushbu atamalar sirasiga “tobiq” (Кошғарий, 1960: 360) yoki “topiq” – chavgon o'ynaladigan koptok (Кошғарий, 1963. III: 81), “qurman” – o'g'uz va qipchoqlarda o'q-yoy solinadigan idish (Кошғарий, 1960: 416), “kiyish” – o'qdon (Кошғарий, 1963. III: 140), “qurshag” – “chalish” sport turida muhim bo'lgan belbog' (Кошғарий, 1960: 432), “saqalduq” – “chavgon” yoki “yarish” kabi o'yinlarda qalpoq boshdan tushib ketmasligi uchun unga bog'lanib, chag' ostidan o'tkazib qo'yiladigan chizimcha (Кошғарий, 1960: 482), “azri” – “chavgon” yoki “chillak” o'yinlarida koptokni urish uchun mo'ljallangan yog'och (Кошғарий, 1963. II: 31), “bandal” – bosh qismi cho'qmoqli yog'och (Кошғарий, 1960: 445) kabi jihozlar nomlari kiradi.

Turkiy qavmlarning xalq o'yinlari va ularning jihozlari madaniyatda o'ziga xos tarzda aks etgan yoki aholi turmush tarziga turlicha ko'rinishlarda ta'sir etgan. Masalan, masofa o'lchov birliklariga “ot poygasi” yoki “kamondan o'q uzish” o'yinlari ta'sir o'tkazgan. Bir choparlik masofa “yarshim” (Кошғарий, 1963. III: 54) deb atalsa, kamon o'qi uchib o'tishiga teng masofa “g'alva” (338) deb atalgan hamda keng masofa birligi sifatida iste'molda bo'lgan. Bundan tashqari, ayrim jihozlarning nomlari kishilarning atoqli ismi sifatida ham qo'yilgan. Bunday isimlardan ushbu davrdagi eng mashhuri “To'qoq” bo'lib, uning mazmuni temir kamon mazmunini anglatgan. Bu nom ushbu shaxsning kamon otishdagi mohirligi tufayli laqab sifatida berilgan nomi ham bo'lishi mumkin (Садр ад-дин Али ал-Хусайни, 1980: 171).

Turli musobaqa va bellashuvlar uyushtirilib, g'oliblarni taqdirlash dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan. Yutuq sifatida qimmatli buyumlar, ot va hattoki qalliq (Кошғарий, 1963. II: 257) belgilanishi mumkin bo'lgan. G'oliblarga tortiq etilgan mukofotlardan biri sifatida “tanguk” – chavgon o'yinida koptokni tortilgan o'rovdan o'tkazganga beriladigan ipak kiyimlik bo'lganligi qayd etilgan.

Bu davrda adabiy asarlarda yoy yoki o'qni ta'riflash asnosida madaniy hayotda ushbu jihozlarning insonga qay darajada bog'liqligi aks ettirilgan. Xususan, kamon ta'rifi quyidagicha keltiriladi: Yoyning shaklini falak qismlaridan olganlar, chunki olimlar falak doirasining qismlarini qavs, ya'ni yoy deganlar. Qavsning bir uchini ikkinchi uchi bilan birlashtiruvchi to'g'ri chiziq vatar, ya'ni kerish deyiladi, falak doirasining markazidan chiqib qavs kengligining

o‘rtasidan o‘tadigan chiziqni sahm, ya’ni o‘q deytilar. Aytishlaricha kavkablarning ta’siridan va boriy taoloning irodasi-yu amri bilan yerga yuborilgan yaxshilik va yomonlik shu vatar va qavslar orqali o‘tib, xuddi mergan qo‘lidagi o‘q kerish va yoydan o‘tib ovga tekkandek nishondagi insonga qadaladi (Умар Хаёём, 1990: 34).

Yosh avlodni yetuk qilib tarbiyalashda yoki ularni jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida shakllantirishda o‘yinlarning ahamiyatiga alohida e’tibor berilgan. Ular bilan bog‘liq ibratli hikmatlar, maqollar aholi orasida keng tarqalgan. Ayniqsa, o‘g‘il bolalarni tarbiyalashda o‘q otishni o‘rgatish muhim ekanligi qayd etilgan (Абу Бакр ар-Розий, 1994: 28). Bu o‘yin yigitlarni sabrli va qaror qabul qilishda irodali bo‘lishini ta’minlashi yozib qoldirilgan (Гепкавец, 2015: 75). Shuningdek, xalq qarashlarida mohir mergan bo‘lish uchun ko‘p mashq qilish va shunda ham u o‘q otishda yanglishishi mumkinligi ham inobatga olingan (67). Demak, turkiylarning xalq o‘yinlari aholi madaniyatida katta ta’sirga ega bo‘lgan va turmush tarzida dolzarb ahamiyat kasb etgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida quyidagi fikrlarni bildirish mumkin:

Birinchidan, “Devonu lug‘otit turk” juda katta elshunoslik manbasi sifatida milodning dastlabki yuzyilliklaridagi aholining kundalik hayoti, mashg‘ulotlari, turmush tarzi va tasavvurlarida xalq o‘yinlarining o‘rni hamda ahamiyatini ochib berishda asosiy tarixiy, madaniy asar hisoblanadi;

Manbada qayd etilgan ma’lumotlarning ushbu davrga mansub boshqa tarixiy asarlar bilan qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, turkiy xalqlarda shaxs tarbiyasi, mashg‘ulotlarida saralash jarayoni, marosimiy hayotida, harbiy mashqlarida va keyinchalik siyosiy qurol sifatida xalq o‘yinlaridan o‘ziga xos tizimni yaratganlar;

Xalq o‘yinlari, sport turlari qoidalari va me’yorlarini Turon aholisi madaniyatining hamda fe’l-atvorining mahsuli sifatida insonparvarlik, tabiatni asrash, ijtimoiy adolat, jo’mardlik tamoillarini tashuvchi ijtimoiy hodisa sifatida dolzarb ahamiyat kasb etganligi devonda batafsil aks ettirilgan. Ushbu tushunchalarning elshunoslik tahlili asosidagi tadqiqi ushbu davr aholi dunyoqarashini batafsil o‘rganish hamda tushunish imkonini beradi.

“Devonu lug‘otit turk”da tilga olingan ma’lumotlar Turon aholisining shu davrdagi qadriyatlarini yanada yaxshiroq anglashga, milliy o‘yinlarni qayta tiklashga yaqindan yordam beradi;

Milodning dastlabki yuzyilliklarida mavjud bo‘lgan xalq o‘yinlarining aholi o‘rtasidagi o‘tkazilish maqsadlari va vazifalari turlicha bo‘lib, adabiy hayotga hamda xalq og‘zaki ijodiga katta ta’sir o‘tkazgan. Ushbu ta’sir na’munalarini “Devonu lug‘otit turk” asosida yanada chuqurroq tadqiq etish talab etiladi.

Iqtiboslar/Сноски/References/Kaynaklar:

- [1] Махмуд Кошғарий. Девону луғати-т-турк (туркий сўзлар девони). – Тошкент: Фафур Фулом, 2017, – 488 б.
- [2] Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. III том. – 463 б.
- [3] Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig (Saodatda eltuvchi bilim). — Toshkent. Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. – 200 b.
- [4] Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [5] Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.

- [6] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғати-т-турк (туркий сўзлар девони). – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2017, – 488 б.
- [7] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғати-т-турк (туркий сўзлар девони). – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2017, – 488 б.
- [8] Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Том I. книга первая. – Москва: Издательство академии наук СССР, 1952. 316 с.
- [9] Клавдий Элиан. Пестрые рассказы. Москва, 1963. – 186 с.
- [10] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [11] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. III том. – 463 б.
- [12] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [13] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [14] Кайковус. Қобуснома. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 224 б.
- [15] Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. — Тошкент: Чўлпон, 1993. – 352 б.
- [16] М.Х. Кадыров. Труды по истории зрелых искусств Узбекистана в-X томах. Том III. Ташкент 2013. – 384 с.
- [17] Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. II том. – 428 б.
- [18] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [19] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [20] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [21] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [22] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [23] Ғиёсиддин бин Ҳумомиддин Хондамир. Буюклик хислати. – Тошкент: Sharq, 2011. – 304 б.
- [24] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [25] Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. II том. – 428 б.
- [26] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. III том. 463-бет.
- [27] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғати-т-турк (туркий сўзлар девони). – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2017, – 488 б.
- [28] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [29] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.

- [30] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [31] Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. II том. – 428 б.
- [32] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [33] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. III том. 463-бет.
- [34] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [35] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. III том. 463-бет.
- [36] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [37] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [38] Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. II том. – 428 б.
- [39] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1960. I том. – 500 б.
- [40] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. III том. 463-бет.
- [41] Истахрий. Хуросон ва Мовароуннахр. – Тошкент: Фан, 2019. – 480 б.
- [42] Садр ад-Дин Али ал-Хусайни. Ахбар ад-даулат ас-селджукийя (ЗУБДАТ АТ-ТАВАРЎХ ФИ АХБАР АЛ-УМАРА ВА-А-МУЛУК АС-СЕЛДЖУКЎЙЙА). – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1980. – 273 с.
- [43] Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. II том. – 428 б.
- [44] Умар Хайём. Наврўзнама. – Тошкент: Меҳнат, 1990. – 79 б.
- [45] Абу Бакр ар-Розий. Касалликлар тарихи. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – 256 б.
- [46] Геркавец А.Н. Codex Cumanicus. – Алматы: Баур, 2015. – 1348 с.
- [47] Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1963. III том. 463-бет.

**BULLETIN OF THE
INTERNATIONAL JOURNAL
“TURKOLOGICAL
RESEARCH”**

In order to implement programs and projects developed to accelerate the relationship envisaged at the summit of the Organization of Turkic States held in Samarkand, as well as to coordinate and highlight the research work carried out in the field of Turkic studies, the International Journal “Turkological Research” at Samarkand State University named after Sharof Rashidov passed the state registration. The journal is intended to publish the results of scientific research in the field of Turkic languages and dialects, the history of linguistic and literary relations of the Turkic peoples of Central Asia, the socio-cultural field. There are such headings as a young researcher, memory and our anniversaries. Articles written in Uzbek, Turkish, Russian, English and all Turkic languages are accepted.

The scientific journal is based on the decision of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan dated May 8, 2024 and numbered 354/5; It is included in the list of scientific publications that are recommended for candidates to receive the Doctor of Philosophy (PhD) and Doctor of Science (DSc) academic degrees in the fields of history and philology to publish their scientific results due to their theses.

**THE JOURNAL PUBLISHES ARTICLES
IN THE FOLLOWING AREAS:**

- ✓ History of socio-cultural relations of the Turkic peoples;
- ✓ Research of the Turkic World;
- ✓ Dialectology of Turkic languages;
- ✓ Geopolitics of the Turkic World;
- ✓ Folklore Studies;
- ✓ Comparative Linguistics and Literary Studies;
- ✓ Literary Relations and Translation Studies.

CONTACT ADDRESS:

Mailing Address:

140104, University boulevard, 15,
Samarkand, Uzbekistan,

Research Institute of Turkology under
Samarkand State University named after
Sharof Rashidov

Phone:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiya1

Email:

turkologiya.samdu@gmail.com

Website:

<https://turkologiya.samdu.uz>

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

1. The article is presented on 8-10 pages;
2. Article structure:
 1. The text of the article should be prepared in Times News Roman font, size 14, left: 3 cm, right: 1.5 cm, top and bottom: 2 cm; in A4 format in 1.15 intervals.
 2. The title of the article, surname, name and patronymic of the author (authors) are indicated in full and written in capital letters.
 3. Position, academic title, place of work (study), region, republic, telephone and e-mail address of the author (authors) are indicated in full.
 4. The abstract should consist of a brief content and importance of the article, results.
 5. At the beginning of each article, there should be an annotation in Uzbek, Turkish and English.
 6. The abstract should be no more than 120-150 words.
 7. At the bottom of the abstract, 7-10 keywords should be given that illuminate the content of the article.
 8. The article should be prepared in the following form:
 - a) Introduction;
 - b) Main part;
 - c) Results and Discussions;
 - d) Conclusions;
 - e) List of literature (References) – in alphabetical order;
 - f) Citations are given in brackets in the form of the author's surname - date of publication - page (Muminov, 2020: 25);
 - g) Figures, drawings, tables, diagrams are designated in Arabic numerals as "Figure". Signs or pointers are placed under the figure, in the next line, in the middle and highlighted in bold.
 3. The author(s) are responsible for the scientific validity, reliability and plagiarism of the information and evidence presented in the article;
 4. Articles will be considered. The journal publishes only articles recommended by experts;
 5. Articles not requested will not be published and will not be returned to the authors;
 6. Only 1 article of the author is published in 1 issue of the journal.

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

Davlatimiz tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy-ma’rifiy, ilmiy-fanni rivojlantirishga qaratilgan siyosat, Turkiy Davlatlar Tashkilotining Samarqandda o‘tkazilgan sammitida ko‘zda tutilgan o‘zaro aloqalarni jadallashtirish bo‘yicha ishlab chiqilgan dastur va loyihalarni amalga oshirish hamda turkologiya sohasida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarini muvofiqlashtirish va yoritish maqsadida Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universitetida “Turkologik tadqiqotlar” xalqaro jurnali ta’sis etildi. Jurnal turkiy til va shevalar, Markaziy Osiyo turkiy xalqlari lisoniy va adabiy aloqalari tarixi, ijtimoiy-madaniy sohalarda amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalarini e’lon qilishga mo’ljallangan. Jurnalda muharrir minbari, tadqiqotlar, ilmiy axborot, taqriz va e’tirof, ilmiy anjuman, yosh tadqiqotchi, xotira, yubilyarlarimiz kabi ruknlar mavjud. O‘zbek, turk, rus, ingliz va barcha turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi.

Ilmiy jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAKning 2024-yil 8-maydagi 354/5-sonli rayosat qarori asosida tarix, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

THE JOURNAL PUBLISHES ARTICLES IN THE FOLLOWING AREAS:

- ✓ History of socio-cultural relations of the Turkic peoples;
- ✓ Research of the Turkic World;
- ✓ Dialectology of Turkic languages;
- ✓ Geopolitics of the Turkic World;
- ✓ Folklore Studies;
- ✓ Comparative Linguistics and Literary Studies;
- ✓ Literary Relations and Translation Studies.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Pochta manzili:

140104, Universitet xiyoboni, 15-uy,
Samarqand, O‘zbekiston,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti huzuridagi
Turkologiya ilmiy-tadqiqot instituti

Telefon:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiya1

Elektron pochta:

turkologiya.samdu@gmail.com

Veb-sayt:

<https://turkologiya.samdu.uz>

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Maqola 8-10 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:
 1. Maqola matni Times News Roman shriftida, 14 kattalikda, chap: 3 sm, o‘ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm; 1,15 intervalda, A4 shaklida tayyorlanishi lozim.
 2. Maqola sarlavhasi, muallif(lar)ning familiyasi, ismi va otaismi to‘liq holatda katta harflar bilan yozilishi kerak.
 3. Muallif(lar)ning lavozimi, ilmiy unvoni, ish (o‘qish) joylari, viloyat, respublika, telefoni va e-mail adresi to‘liq keltirilishi kerak.
 4. Annotatsiya, maqolaning qisqacha mazmun va ahamiyati, natijalardan iborat bo‘lishi lozim.
 5. Har bir maqola boshida o‘zbek, turk va ingliz tillarida annotatsiya bo‘lishi lozim.
 6. Annotatsiya 120-150 so‘zdan ko‘p bo‘lmagan shaklda bo‘lishi kerak.
 7. Annotatsiyaning pastki qismida maqola mazmunini yorituvchi 7-10 ta tayanch so‘zlar keltirilishi kerak.
 8. Maqola quyidagi shaklda tayyorlanishi kerak:
 - a) Kirish (Introduction);
 - b) Asosiy qism (Main part);
 - c) Natijalar va muhokama (Results and Discussions);
 - d) Xulosalar (Conclusions);
 - e) Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi;
 - f) Havola(snoskalar)lar qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi (Mo‘minov, 2020: 25) shaklida keltiriladi;
 - g) Rasm, chizma, jadval, diagrammalar «Rasm» deb arab raqamlari bilan qayd etiladi. Belgi yoki ishoralar – rasm ostida, keyingi qatorda, o‘rtada joylashtiriladi va qoraytirilgan shrift bilan belgilanadi.
- Maqolada keltirilgan ma’lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko‘chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas’uldir;
- Maqolalar ekspertiza qilinadi. Ekspertlar tomonidan tavsiya etilgan maqolalargina jurnalda chop etiladi;
- Tavsiya etilmagan maqolalar chop etilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi;
- Jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.

**БЮЛЛЕТЕНЬ
МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
"ТУРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ"**

В целях реализации программ и проектов, разработанных для ускорения взаимоотношений, предусмотренных на состоявшемся в Самарканде саммите Организации Тюркских Государств, а также координации и освещения научно-исследовательской работы, проводимой в области тюркологии, Международный журнал, Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова, «Тюркологические исследования» прошел государственную регистрацию. Журнал предназначен для публикации результатов научно-исследовательских работ в области тюркских языков и диалектов, истории языковых и литературных связей тюркских народов Средней Азии, социокультурной области. Есть такие рубрики, как молодой исследователь, память и наши юбилеи. Принимаются статьи, написанные на узбекском, турецком, русском, английском и всех тюркских языках.

Научный журнал на основании решения Высшей аттестационной комиссии (ВАК) Министерства высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 8 мая 2024 года под номером 354/5; Он включен в перечень научных изданий, рекомендуемых кандидатам на получение ученых степеней доктора философии (PhD) и доктора наук (DSc) в области истории и филологии для публикации своих научных результатов по своим диссертациям.

**В ЖУРНАЛЕ ПУБЛИКУЮТСЯ
СТАТЬИ ПО СЛЕДУЮЩИМ
НАПРАВЛЕНИЯМ:**

- ✓ История социально-культурных отношений тюркских народов;
- ✓ Исследования тюркского мира;
- ✓ Диалектология тюркских языков;
- ✓ Геополитика тюркского мира;
- ✓ Изучение фольклора;
- ✓ Сравнительное языкознание и литературоведение;
- ✓ Литературные отношения и переводоведение.

КОНТАКТНЫЙ АДРЕС:

Почтовый адрес:

140104, Университетский бульвар,
15, город Самарканд, Узбекистан,
Научно-исследовательский
институт Тюркологии при
Самаркандском Государственном
Университете имени Шарофа
Рашидова

Телефон:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiya1

Электронная почта:

turkologiya.samdu@gmail.com

Веб-сайт:

<https://turkologiya.samdu.uz>

ТРЕБОВАНИЯ К СТАТЬЯМ:

- К публикации принимаются статьи объемом 8-10 страниц;
- Структура статьи:
 1. Текст статьи должен быть выполнен шрифтом Times News Roman, размером 14 пунктов, слева: 3 см, справа: 1,5 см, сверху и снизу: 2 см; с межстрочным интервалом 1,15, формат листа A4.
 2. Название статьи, фамилия, имя и отчество автора(ов) должны быть написаны заглавными буквами в полном регистре.
 3. Должность, ученое звание, места работы(учебы), регион, Республика, телефон и адрес электронной почты автора(ов) должны быть указаны полностью.
 4. Аннотация должна состоять из краткого содержания и важности статьи, результатов.
 5. В начале каждой статьи должна быть аннотация на узбекском, турецком и английском языках.
 6. Аннотация должна содержать не более 120-150 слов.
 7. Внизу аннотации должно быть 7-10 ключевых слов, освещающих содержание статьи.
 8. Статья должна быть подготовлена в виде:
 - a) Вступление (Introduction);
 - b) Основная часть (Main part);
 - c) Результаты и обсуждение (Results and Discussions);
 - d) Выводы (Conclusions);
 - e) Литература (References) – в алфавитном порядке
 - f) Ссылка(сноски) приводится в скобках в виде фамилии автора – дата публикации – страница (Муминов, 2020: 25);
 - g) Рисунки, чертежи, таблицы, схемы нумеруются арабскими цифрами и обозначаются как «Рисунок». Знаки или указатели размещают под рисунком, в следующей строке, посередине и выделяют жирным шрифтом.
- Автор(ы) несут ответственность за научную обоснованность, достоверность и плагиат информации и доказательств, представленных в статье;
- Статьи рецензируются. В журнале публикуются только статьи, рекомендованные экспертами;
- Нереконмендованные статьи не публикуются и не возвращаются авторам;

“TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” DERGİSİNİN BÜLTENİ

Özbekistan Cumhuriyeti devletinin sosyal-eğitimsel ve bilimsel gelişme politikasının başarılı şekilde uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla, Semerkant'ta düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatının zirvesinde öngörülen karşılıklı ilişkilerin hızlandırılması için geliştirilen program ve projeleri uygulamak, bilimsel çalışmaları koordine etmek, Türkoloji alanında yürütülen araştırma çalışmaları Şeraf Reşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi, Uluslararası “Türkoloji Araştırmaları” dergisini tescil etmiştir. Dergi, Türk dili ve lehçeleri, Orta Asya Türk topluluklarının dil ve edebiyat ilişkileri tarihi, sosyo-kültürel alanlardaki bilimsel ve araştırma çalışmalarının sonuçlarını yayınlamayı amaçlamaktadır. Dergimizde editör kürsüsü, araştırma, bilim dünyasından, inceleme ve tanıma, bilimsel konferans, genç araştırmacı, hatıra, yıldönümleri gibi sütunlar yer almaktadır. Özbekçe, Türkçe, Rusça, İngilizce ve tüm Türk lehçelerinde yazılmış makaleler kabul edilmektedir.

Bilimsel dergi, Özbekistan Cumhuriyeti Yükseköğrenim, Bilim ve İnovasyon Bakanlığı'na bağlı Yüksek Kabul Komisyonu'nun 8 Mayıs 2024 tarihli ve 354/5 sayılı kararına esasen; tarih, filoloji alanlarında Felsefe Doktoru (Doktora) ve Bilim Doktoru (DSc) akademik derecesini almaya aday kişilerin tezleri dolayısıyla bilimsel sonuçlarını yayınlaması tavsiye edilen ilmî yayınlar listesine dâhil edilmiştir.

DERGİ AŞAĞIDAKİ ALANLARDA MAKALELER YAYINLAMAKTADIR:

- ✓ Türk Dünyasındaki sosyo-kültürel ilişkilerin tarihi;
- ✓ Türk Dünyası araştırmaları;
- ✓ Türk Lehçeleri diyalektolojisi;
- ✓ Türk Dünyasının jeopolitiği;
- ✓ Folklor çalışmaları;
- ✓ Karşılaştırmalı dilbilim ve edebiyat çalışmaları;
- ✓ Edebi ilişkiler ve çeviri çalışmaları.

İLETİŞİM ADRESİ:

Posta adresi:

140104, Üniversite Bulvarı, 15,
Semerkant şehri, Özbekistan, Şeraf
Reşidov adına Semerkant Devlet
Üniversitesine bağlı Türkoloji
Araştırmaları Enstitüsü

Telefon:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiya1

E-posta:

turkologiya.samdu@gmail.com

İnternet sitesi:

<https://turkologiya.samdu.uz>

MAKALE YAZIM KURALLARI:

- Makale 8-10 sayfada sunulur;
- Makale'nin yapısı:
 1. Makale metni Times New Roman yazı tipinde, 14 punto büyüklükte, sol kenarından 3 cm'lik, sağ kenarından 1,5 cm'lik, üst ve alt kenarından 2 cm'lik boşluk bırakılarak, tek sütün olarak, 1,15 satır aralığında, A4 boyutunda hazırlanmalıdır.
 2. Makalenin başlığı, yazar(lar)ın soyadı, adı ve baba adı tam olarak büyük harflerle yazılmalıdır.
 3. Yazar(lar)ın pozisyonu, akademik ünvanı, çalıştığı (öğrendiği) yer, bölgesi, cumhuriyeti, telefon ve e-posta adresi eksiksiz olarak verilmeli.
 4. Özet, makalenin amacını, önemli bulgularını ve sonuçlarını içermelidir.
 5. Her makalenin başında Özbekçe, Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır.
 6. Özet, 120-150 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.
 7. Özeti alt kısmında makalenin içeriğini tanımlayacak en az 7, en fazla 10 anahtar kelimeye yer verilmelidir.
 8. Makale, aşağıdaki formatda hazırlanmalıdır:
 - a) Giriş (Introduction);
 - b) Ana bölüm (Main part);
 - c) Sonuçlar ve tartışma (Results and Discussions);
 - d) Sonuçlar (Conclusions);
 - e) Kaynakça (References) alfabetik olarak sıralanmalıdır;
 - f) Bağlantılar (dipnotlar) yazarın soyadı - yayın tarihi - sayfa şeklinde parantez içinde verilecektir (Muminov, 2020: 25);
 - g) Resim, çizim, tablo, diyagramlar "Resim" olarak Arap rakamları ile kaydedilir. İşaretler resmin altına, bir sonraki satıra, ortaya yerleştirilir ve koyu yazılır.
- Makalede sunulan bilgi ve kanıtların bilimsel dayanağı, güvenilirliği ve intihalinden yazar(lar) sorumludur.
- Makaleler hakemli olacaktır. Dergide sadece uzmanlar tarafından tavsiye edilen makaleler yayımlanır.
- Talep edilmeyen yazılar yayınlanmayacak ve yazarlarına iade edilmeyecektir.
- Derginin 1 sayısında yazarın sadece 1 makalesi yer alacaktır.

TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL
RESEARCH”

ULUSLARARASI “TÜRKOLÖJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL
DERGİSİ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Muharrir:

Prof. J.Eltazarov

Musahhih va texnik muharrir:

R. Shokirov

ISSN 2992-9229

2024-yil 29-oktabrda tahririy-nashriyot bo‘limiga qabul qilindi.

2024-yil 31-oktabrda original-maketdan bosishga ruxsat etildi.

Qog‘oz bichimi 60x84.1/16. «Times New Roman» garniturası.

Offset qog‘ozi. Shartli bosma tabog‘i –9.

Adadi 15 nusxa. Buyurtma № 145

SamDU tahririy-nashriyot bo‘limi bosmaxonasida chop etildi.

140104, Samarqand sh., Universitet xiyoboni, 15.

ISSN 2992-9229